

Sol Liberalizm: Maddeci Bir Eleştiriye Doğru

Sungur SAVRAN

1980'li yılların sarsıntısı içinde Türkiye solunda, hızla yaygınlaşan bir düşünce akımı doğdu: sol liberalizm veya genel olarak kullanılan terimle 'sivil toplumculuk'. Öyle görünüyor ki, bu düşünce akımını benimsemiş olanlarla eleştirenlerin çoğunluğu arasında, çok fazla dile getirilmese de, ortak bir kabul var: yaygın kanı bu akımın Türkiye'ye özgü bir olgu olduğu. Oysa doğru değil bu: sol liberalizm, Türkiye'ye özgü olmak bir yana, son on yıldır dünya solunun saflarında oldukça yaygın bir yankı bulan bir akım. Kısa bir ufuk taraması, sözkonusu akımın önemi hakkında bir fikir edinmek için yeterli.

Batı Avrupa'dan başlayalım. Fransa'da 'ikinci sol' adıyla anılan sol liberal akım son derece güçlü. Öncülüğünü Michel Rocard'ın yaptığı bu akım, Sosyalist Parti'nin 1985'de yapılan son kongresinde delegelerin üçte biri tarafından temsil ediliyordu. Daha da önemlisi, Rocard'cular parti içinde azınlıkta olduğu halde, sosyalist hükümet, bu akımın yıllardır savunageldiği düşünceleri uygulamakta. Öte yanda, ülkenin üç büyük işçi konfederasyonundan biri (CFDT), yıllardır sol liberal bir yönetim altında. Benzer bir gelişme son yıllarda İngiltere'de de uç vermiş durumda: bir yandan İşçi Partisi'nin sağ kanadı piyasanın erdemlerini keşfederken, bir yandan da Avro-komünist Büyük Britanya KP'sinde 'sivil toplumcu' bir yönelim ortaya çıkıyor. Ayrıca, İşçi Partisi'nden sağa doğru kopmuş olanların kurduğu Sosyal Demokrat Parti'nin eğiliminin de aynı yönde olduğunu unutmamak gerekiyor. İsveç'te Sosyal Demokrat İşçi Partisi içinde liberal bir kanat gelişiyor ve geleneksel görüş-

le güçlü bir mücadeleye giriyor.¹ İtalya'da, Avro-komünizmin gelişmesi sürecinde İKP içinde, çeşitli yeniliklerin yanı sıra, 'devletin aşırı genişlemesinden' şikâyetlere ve piyasanın erdemlerine yönelik övgülere gittikçe daha sık rastlanıyor.

Başka birçok alanda olduğu gibi burada da Avrupa solu gelişmenin ana kaynağı olsa da, dünyanın geri kalan yörelerinde de benzer bir eğilim açıkça gözlenebiliyor. Kuzey Afrika'nın sol aydınları (Fransız kültür yaşamının etkisinin de belirlediği bir ortamda) ülkelerinin tarihini sivil toplumun oluşumu açısından yeniden inceleyiyorlar. Latin Amerika solunun birçok kesimi bu tür sorunlarla uğraşılıyor. Ama bunlardan da daha önemlisi, kapitalizm-sonrası geçiş toplumlarının bağrında ortaya çıkan gelişmeler kuşkusuz. Bir yandan, başta Macaristan olmak üzere Doğu Avrupa ülkelerinde, bir yandan da Çin Halk Cumhuriyeti'nde piyasanın planlama karşısında kazandığı mevziler, gelişmenin kapitalist dünya ile sınırlı olmadığını ortaya koyuyor.

Bütün bunlar açıkça gösteriyor ki evrensel bir eğilimle karşı karşıyayız. Liberalizm, bu yüzyılın başında dünya çapında uğradığı yenilginin intikamını alıyor sanki. Hem de katmerli biçimde: sadece sağın saflarında eski saygınlığını yeniden kazanarak değil, solun bir bölümünü de kendi yanına çekerek giriyor bu kez tarih sahnesine. Öyleyse, liberalizmin bu meydan okuyuşunu ciddiye almalı ve bu akımın solun saflarındaki yükselişini tarihsel maddeci bir temelde kavramaya çalışmalıyız. Çünkü eğer sol yeni bir toplum kurmayı amaçlıyorsa, gerek teoride gerekse siyasette son derece berber ve açık olmak zorunda. Oysa bugün sol liberalizmin dünyaya bakışı, Türkiye'nin tarihini ve bugününü kavrayışı ve geleceğin toplumuna ilişkin tasarıları konusunda solun bütün kesimlerinde bu tür bir berraklığın olduğunu söylemek olanaklı değil. Bunun da ötesinde, 'sivil toplumculuk' olarak anılan akımın ne olduğu, hatta var olup olmadığı konusunda bile birçok insanın kafasında soru işaretleri var. Bu yazının amacı, sol liberalizmi, bir düşünce akımı niteliğiyle ele almak, tanımlamaya çalışmak ve eleştirmek. Eleştirisinin sınırlarını daha baştan belirtmek yararlı olacak. Sol liberal ideolojiyi paylaşan çevrenin Türkiye soluna siyasal üslup, ideoloji, örgütlenme tarzı, strateji ve ittifaklar konusunda birçok önerisi var. Bütün bunların tek bir yazı çerçevesinde ele alınması kuşkusuz olanak dışı. Buradaki amacım, sol liberalizmin düşünsel temelleri üzerinde yoğunlaşmak. Eğer bu düşünsel temellerin çürük olduğu gös-

1) Ş. Alpay, «Kırmızı Güller - Beyaz Güller Savaşı», *Cumhuriyet Siyaset Eki*, 24 Şubat 1985, s. 10-11.

terilebilirse, bunların mantıksal birer sonucu olan siyasal önerilerin geçerliliği konusunda da soru işaretleri doğacağı açık.

Konuya girmeden önce iki noktaya kısaca değinmek istiyorum. 'Sivil toplumculuğun' eleştirisi, sivil toplum kavramını bir teorik tahlil aracı olarak kullananların tümünün eleştirisi anlamına alınmamalı. Amaç, sivil toplumun fetişleştirilmesine, solun ulaşması gereken temel amaç haline getirilmesine yönelik düşünce akımını eleştirmek. İkincisi, aşağıda sol liberalizmin temsilcileri olarak tanıklığına başvuracağım yazarların her konuda tıpatıp aynı düşündüğünü savunuyor değilim. Ama sol liberalizmin bu yazıda ele alınan düşünsel temellerine büyük ölçüde bağlı olduklarını defalarca ortaya koymuş olduklarından, bu yazarların bu akımın önde gelen temsilcileri olarak kabul edilmeleri gerektiğini düşünüyorum.

1. SOL LIBERALİZMİN YÜKSELİŞİNİN NEDENLERİ

Tarihsel maddeci bir yaklaşımı benimsiyorsak, eleştirdiğimiz bir olguyu sadece düşünsel plandaki konumuyla ele almakla yetinmeyiz. Aynı zamanda, bu olguyu doğuran tarihsel nedenleri de anlamalıyız; başka bir deyişle, toplumun tarihsel gelişmesi içinde sözkonusu olgunun nereye yerleştiğini de görmeye çalışmalıyız. Sol liberalizmin dünyada ve Türkiye'de yükselişinin maddi temellerinin irdelemesi bizi yanlış öngörülerden koruyacağı gibi, sorunun yalnız kendisi üzerinde değil ortaya çıkışına yol açan nedenler üzerinde de durmamızı olanaklı kılacaktır.

Buradaki tartışmanın özet bir ilk yaklaşım olduğunu akıldan çıkarmaksızın, sorunu sırasıyla dünya ve Türkiye ölçeklerinde ele alalım.

• Dünya çapına değinilmesi gereken ilk etken, son on-onbeş yıldır kapitalizmin yaşadığı derin iktisadi bunalımın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle emperyalist ülkelerde ortaya çıkmış olan sınıflararası uzlaşmanın ve 'refah devleti'nin maddi koşulları üzerinde yarattığı tahribattır. Bu uzlaşmanın toprağında serpilip büyümüş olan sosyal demokrasi, bunalımla birlikte bu toprağın ayağının altından kaydığını hissetmiş ve derin bir ideolojik bunalıma girmiştir. Sol liberalizm, herşeyden önce, sosyal demokrat hareketin bu bunalımına bir cevap olarak doğmuştur.

• Dünya bunalımı, aynı zamanda, uluslararası burjuvazinin bağrında 'yeni' bir ideolojinin yaygınlaşmasına yol açmıştır: yeni-liberalizm.² İdeolojik iklimdeki bu değişme, yeni-liberalizm dışında-

² Yeni-liberalizmin dünya sermayesinin çıkarları açısından ne ifade ettiği konusunda ayrıntılı bilgi şu kaynaklarda bulunabilir: T. Arın, «Kapitalist Dü-

ki burjuva ideolojilerinin (Keynesçilik vb.) muhteşem aczi ve başka etkenler, liberal düşüncelerin solun saflarına da yayılmasına ortam hazırlamıştır. Gramsci'nin terimleriyle, sivil toplum içinde burjuvazinin başarılı bir hegemonik atılımı sözkonusudur burada.

• Bu gelişmeler, sınıf mücadelesinde konjonktürel bir değişimle içiçe girmiştir. Dünya çapında 1960'lı yılların ortasından itibaren gözlenen demokrasi, bağımsızlık ve sosyalizm mücadelesi dalgası, 70'li yılların ikinci yarısında geri çekilmeye başlamış, bunun getirdiği demoralizasyon ortamı liberal ideolojinin emekçi sınıfları temsil eden siyasal hareketlerde mevziler kazanmasını kolaylaştırmıştır.

• Aslında, konjonktürel nitelikteki bütün bu gelişmelerin arka planında, yirminci yüzyıla damgasını vuran bir tarihsel dinamik yatmaktadır: sol liberalizmin dünya çapında mevziler kazanmasına uygun bir ortam yaratan aslı dinamik de budur. Yetmiş yıllık yakın bir süredir tarih sahnesinde yerini almış olan kapitalizm-sonrası geçiş toplumlarının dinamiğidir burada sözkonusu olan. Sosyalizme geçiş deneyiminin önce 1920'li yılların sonlarından itibaren bürokratik bir yozlaşmaya uğraması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Doğu Avrupa, Çin vb. ülkelerde ortaya çıkan yeni geçiş toplumlarının bu yozlaşmayı miras alması, dünya solunda liberal eğilimlerin gelişmesini iki farklı yoldan kolaylaştırmıştır. Kapitalist dünyada, ta başlangıçtan beri varolan bir sol muhalefete rağmen, solun bu toplumları teorik planda yeterli biçimde kavrayamamasının ve siyasal planda işçi sınıfı perspektifinden eleştirel bir tavır kitlesel olarak alamamasının gecikmiş faturası ağır olmuştur: solun bu genel ataleti, bu toplumlardaki gelişmelere tepkinin liberal kanallara akışının başlıca nedenidir. Geçiş toplumlarının kendi bağrında da, benzer bir etki-tepki ilişkisi ortaya çıkmıştır: bu toplumların yaşam sürecini cendereye alan bürokratik planlamanın zorunlu olarak çarptığı sınırlar, piyasaya (meta ilişkilerine) artan ölçüde hayatıyet kazandırmıştır. Her iki durumda da, solda liberalizmin gelişmesi, bu toplumların sosyalizme geçiş sürecini çarpıtan bürokratizme (ve onun ifadesi olan Stalinizme ve çeşitlemelerine) karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla da, sol liberalizmle mücadele etmek isteyenler, sonuçla birlikte nedenle de ilgilenmek, yani geçiş toplumları sorununu ciddi biçimde ele almak zorundadırlar.

zenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm», *Onbirinci Tez*, Kitap 1, Kasım 1985, özellikle s. 131-38; S. Savran, «Bunalım, Yeniden-Yapılma, Yeni-Liberalizm», N. Satlıgan/S. Savran (der.), *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, Alan Yayınları, 1986 içinde (yayına hazırlanıyor).

Türkiye'ye gelince :

• Sol liberalizmin buradaki yükselişinin temelinde bir yenilgi döneminin yarattığı çöküntünün yattığı aşıkâr. Aşağıda sol açısından bu ideolojinin temel olarak bir umutsuzluğun ve özgüven eksikliğinin ifadesi olduğunu göstermeye çalışacağım. Ama bu asli koşulun yanısıra başka nedenlerden de söz edilmeli. Bunları görmemek, hem çöküntü sona erince sol liberalizmin kendiliğinden gelebileceği yanılgısını yaratabilir, hem de bu ideolojinin ardında yatan gerçek bir takım sorunlarla uğraşılmasını engelleyebilir.

• Türkiye sermayesinin her geçen gün tekelleşen yapısının, yönetim veya uygulama kademelerinde nitelikli, eğitilmiş işgücüne ihtiyaç duyması, aydınların büyüyen bir bölümünün piyasanın ve sermayenin çıkarlarına daha duyarlı hale gelmesine yol açmaktadır. Aydınların özellikle basın, reklâm, grafik, video, yayıncılık vb. kültürel faaliyetlerle içiçe geçmiş sanayilerde istihdamının hızla artışı, bunun yanısıra büyük sermayenin sanat faaliyetlerine el atması (vakıflar, galeriler vb.), üniversiteler ile büyük sanayi arasında büyüyen işbirliği (döner sermaye vb.) bir bölüm aydının artık liberal ideolojiye kalıcı biçimde bağlanması yolunda güçlü bir eğilim yaratacaktır. Kuşkusuz burada sol liberal ideolojinin yaygınlaşmasına temel olabilecek bir nesnel gelişmeden söz ediyorum. Bunun sol liberal düşünceleri savunan tekil aydınların öznel saikleri konusunda herhangi bir ima içermediğini eklemek bile gereksiz.

• Başlangıçtan beri, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde ve burjuva toplumunun oluşumunda devletin ve devlet bürokrasisinin ağırlıklı bir rol oynamış olması, üstelik son otuz yıl içinde parlamenter yaşamın üç kez askerî müdahaleye uğraması, sol için devlet/toplum ilişkilerine yakıcı bir sorun niteliği kazandırarak liberal görüşlerin destek görmesine uygun bir ortam oluşturmuştur. Solun bazı kesimlerinin (giderek zayıflayan ölçüde de olsa) resmî ideolojiyle uzlaşmaya yatkın tutumu da sol liberalizmin doğuşunda ve yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

• Türkiye solunun bazı olumsuz gelenekleri, eskiden sola gönül vermiş sayısız insanın, yenilginin yarattığı karamsar ortamın da katkısıyla, sol liberal ideolojinin çekim alanına girmesine yol açmıştır. Eğer solun birçok kesimi geçmişte acımasız bir sekterlik sergilemiş olmasa, bugünün 'esneklik' ve 'uzlaşma' (sağa karşı) çağrıları daha az etkili olurdu; eğer sol geçmişte mücadelenin sadece bir aracı olan örgüt disiplini fetişleşirmese ve örgütüci demokrasiye biraz hayat hakkı tanırsa, bugünün örgüt düşmanlığı bu boyutlarda kabul görmezdi vb. vb.

• Bir ölçüde Türkiye'ye özgü olan bu etkenler, dünya çapındaki etkenlerin bazan dolaysız (Özal tipi yeni-liberalizm, sosyal demokrat düşlerin 1978-79'da parçalanması vb.), bazan da dolaylı (Türkiye aydınının Batı düşüncesindeki rüzgârlardan eleştirel olmayan biçimde etkilenme alışkanlığı vb.) etkisiyle birleşince, sol liberalizmin yükselişi için elverişli bir ortam oluşuyordu.

Bütün bunların sonucunda, Türkiye, bugün muhtemelen, Fransa'nın peşisıra, sol liberalizmin en gelişmiş olduğu birkaç ülkeden biridir dünyada.

2. SOL LIBERALİZM NEDİR?

Sol liberalizm kuşkusuz sadece bir teori değil. Dünyaya belirli bir çerçeveden bakan bir ideoloji, belirli sınıf ve kategorileri bir araya getirerek belirli bir tarzda siyaset yapmak isteyen bir akım, kendine özgü referansları olan bir kültürel yönelim, herşeyin ötesinde de bir ruh hali. Ama bunların hepsinin temelinde dünyayı belirli bir biçimde anlamaya yönelik bir teori de yatıyor. Dolayısıyla öteki alanlardaki farklılaşmaları, çeşitlilikleri, tutumları vb. anlayabilmek için, sol liberallerin asgari müştereklerini oluşturan bu **merkezi teorik çekirdek**, sözkonusu akımın tanımlanması açısından temel kıstas olmalı.

Bu merkezi teorik çekirdeği ele alırken dikkat edilmesi gereken bir nokta var. Bu düşünce akımı dünya çapında gelişiyor olduğuna göre, teorinin temel yaklaşımı ve önermeleri Türkiye'ye özgü değil; başka ülkelerin sol liberallerinin de hareket noktasını bu yaklaşım ve önermeler oluşturuyor. Buna karşılık, Türkiye'nin sol liberalleri kendi ülkelerinin dününü ve bugününü anlayabilmek için ek bazı kavram ve önermeler geliştirmiş durumda. Dolayısıyla, sol liberal teorinin merkezi çekirdeğini iki aşamada ele almakta yarar var. Ben de öyle yapacağım: önce dünya çapında farklı ülkelerin sol liberallerinin katkıda bulunduğu genel yaklaşımı özetledikten sonra, Türkiyeli sol liberallerin geliştirdikleri özgül tezlere gideceğim.

Kavramsal Temeller

Sol liberal düşünce çağdaş dünyayı anlamaya çalışırken temel bir kavram çiftine başvuruyor: sivil toplum/devlet ayrımı. Bu iki kavramın ifade ettiği toplumsal alanlar arasındaki ilişki, (en azından modern çağ için) toplumların tarihsel gelişmesinin anahtarını veriyor. Sözkonusu kavramların sol liberal yazında özenli bir bi-

çimde tanımlandığını söylemek çok zor. Sivil toplum, kısaca, devletin denetiminden bağımsızlaşmış bireylerin, üretimi ve özel yaşamlarını özgürce düzenledikleri ve bu amaçla örgütlenebildikleri alan olarak tanımlanabilir bu çerçevede.

Devlete gelince, sol liberal yazında devletin dikkatli bir tanımını bulmak neredeyse olanaksızdır. Bir tanıma girişildiğinde ise, ampirik gerçekliğin yüzeysel görünümü derinleştirilmeden ve teorileştirilmeden devlet kavramının yerini almaktadır. Örneğin, İngiliz sol liberalleri Held ve Keane, yaklaşımlarında merkezi bir yer verdikleri devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkiyi, «... hükümet cihazı (askeri, iktisadi ve kültürel kurumları da dahil) ve (özel mülkiyete dayalı veya gönüllü olarak yürütülen) toplumsal faaliyetler alanı» arasındaki ilişki olarak tanımlarlar.³ Görüldüğü gibi, burada sivil toplum bir toplumsal ilişkiler alanı olarak sunulduğu halde, devlet yüzeysel görünümüne indirgenerek salt bir cihaz gibi ele alınmakta, devletin bir toplumsal ilişkiler bütünü olarak doğası incelenmemektedir. Bunun sol liberal teori için ciddi sonuçlara yol açacağını aşağıda göreceğiz.

Devletin kavramlaştırılmasına karşı gösterilen bu kayıtsızlığın öteki yüzü, sivil toplumun kavramlaştırılmasındaki belirsizlikler, kararsızlıklar ve suskunluklardır. Kuşkusuz, biraz önce gördüğümüz gibi, sivil toplumun bir tanımı yapılmaktadır ama bu negatif bir tanımdır: sivil toplum devletten bağımsızlaşmış toplumsal alanıdır. Ama bu toplumsal alanın pozitif içeriği konusunda tam bir belirsizlik ve kararsızlık söz konusudur. Bilindiği gibi, en azından Hegel'den beri Batı siyasal felsefesinde kavram, kendi bireysel çıkarlarını izlemekte özgür, özel mülkiyet sahibi bireyler arasında kurulan meta (piyasa) ilişkileri üzerine yerleşmiş bir toplumu ifade etmek için kullanılmıştır.⁴ Çoğunluğu tarihsel maddeci bir gelenekten gelen sol liberaller ise, olumlu değerler yükledikleri sivil toplumu iç huzuruyla böyle tanımlayamamakta, ama alması gereken bir tanımın gerekliliği karşısında da bocalamaktadırlar. Bu konuda berrak olma ya çalıştıkları için yine aynı İngiliz yazarlardan uzunca bir alıntı yapmak istiyorum:

«Sivil toplum nedir? Kuşkusuz biz sivil toplumu *sadece* yeni sağın kullandığı terimlerle — yani kapitalist şirketlerin ve ataerkil ailelerin hakim olduğu bir devlet-dışı alan olarak — tanımlamıyoruz. Bu anla-

3) D. Held/J. Keane, «In a Fit State», *New Socialist*, Mart-Nisan 1984, s. 37.

4) Sivil toplum kavramının siyasal düşüncedeki tarihsel gelişmesi ve özellikle de Marx'daki anlamı için bk. Gülnur Savran, «Sivil Toplumun Eleştirisi», *Yapı*, 5, Haziran-Temmuz 1984.

mıyla sivil toplum bugün bir gerçekliktir. Ama bizim için kavramın *ek* bir anlamı var; sivil toplumun, yasal güvence altına alınmış ve demokratik biçimde örgütlenmiş çeşitli toplumsal kurumları — üretim birimleri, hane birimleri, gönüllü örgütler ve mahalli düzeyde düzenlenmiş hizmetler — kapsayan bir devlet-dışı alan olma potansiyeli vardır.»⁵

Burada tipik bir durumla karşı karşıyayız. 'Sadece' ve 'ek' sözcüklerinin ima ettiği sorunların ötesinde, çarpıcı olan, yazarların kendi sivil toplum kavramlarına gelince sorunu belirsiz bir biçimde ele almalarıdır. Yeni sağın 'kapitalist şirketleri'ne karşı (ya da 'ek' olarak) ne tür mülkiyet ve üretim ilişkileri temelinde örgütlenmiş oldukları belirsiz üretken 'birimler', yeni sağın 'ataerkil aileleri'ne karşı (ya da 'ek' olarak) ise ne tür ilişkiler içerdiği belirsiz 'hane birimleri'! Geleceğin yüceltilen sivil toplumunun içeriğini karanlıkta bırakmanın bir yolu, böylece, muğlak ve belirsiz tanımlar getirmekse, bir yolu da bu konuda hep susmaktır. Kimi sol liberallerde, sivil toplumun 'devletten bağımsızlaşmış alan' tanımının ötesinde, içeriğini doldurma yönünde herhangi bir çabaya rastlamak olanaksızdır.

Ama başka bazı sol liberallerde bu belirsizlik veya suskunluktan farklı bir tavra rastlıyoruz. Bunlar, ötekilerden farklı olarak, sivil toplumun içeriğini tanımlama konusunda herhangi bir tereddüt göstermemiştir. Bu yaklaşımda sivil toplum, aynen geleneksel siyaset düşüncede olduğu gibi, piyasa ilişkileri üzerine yerleşen bir toplumdur. Sivil toplumun oluşumunun ve hayatîyetinin temellerini piyasa ilişkilerinin devletin 'boğucu' müdahalesinden bağımsız biçimde kökleşmesine bağlayan sol liberallerin çoğunlukta olduğu bile söylenebilir.⁶ Bunların bazıları daha da öteye giderek kapitalizmi açık açık savunmayı da üstlenmişlerdir.⁷

5) D. Held/J. Keane, a.g.m., s. 38. 'Sadece' ve 'ek' sözcüklerindeki vurgular benim. Bu sözcükler yazarların, ilave olarak ne önerirlerse önerirler, sivil topluma yeni sağın atfettiği içeriği de kabul ettiklerini gösteriyor gibi geliyor bana: yani 'kapitalist şirketler ve ataerkil aileler'!

6) Bu yaklaşımın Türkiye bağlamındaki en açık sözcüleri A. S. Akat, Ş. Alpay ve S. Gürsel olmuştur son yıllarda.

7) Bir örnek olarak bk. A. Minc, «Altmışsekizci bir Kapitalizm İçin», *Yeni Gün-dem*, 3, 1-15 Haziran 1984. Ashında, piyasayı savunup kapitalizme karşı çıkmak, öznel niyetler ne olursa olsun, ciddi bir yanlısamanın ürünüdür. Meta ilişkileri ile sermaye ilişkisinin kopmaz bir içsel bağı vardır. Bu bağ dışsal olarak zaman zaman gevşeyebilir (Yugoslavya örneği) ama er veya geç yeniden kurulması kaçınılmazdır. Bu bağlamda ilginç bir noktaya değinmek istiyorum. S. Gürsel, Fransız iktisatçısı A. Minc'in yukarıda anılan yazısını

Dolayısıyla, sol liberal teorinin kendi kuruluşundan ileri gelen bir ikirciliklilik içerdiği söylenmelidir. Bazı sol liberaller piyasayı (ve/veya kapitalizmi) sivil toplumla birlikte savunurken, bazıları piyasa (ve/veya kapitalizm) konusunda sadece dolaylı olarak olumlu tavır almakta, ama düşüncelerini açık seçik dile getirmemektedirler. Ancak bu ikinci kategoriye giren sol liberallerin de piyasayı savunanlardan çok farklı bir konumda olmadıklarını düşünmek için birçok neden vardır. İkisine değineyim kısaca. Birincisi, sol liberallerin hepsinin burjuva toplumu bireyini (dolayısıyla bireyciliği) yüceltmesi⁸, bu birey özel mülkiyet ve piyasa toplumunun hücrelerinde hayat bulduğuna göre, bütün sol liberallerin piyasa ilişkilerine en azından sempati ile baktığına ilişkin bir karinedir. İkincisi, sivil toplum kavramının yerleşik anlamı bireysel çıkarlar temelinde örgütlenmiş bir piyasa toplumuna işaret ettiğine göre, kavrama farklı bir içerik yüklemek isteyenlerin susması değil bunu açıkça dile getirmesi gerekirdi.

Sivil Toplumun Yüceltilmesi

Kavramlar ne derece yetersiz biçimde tanımlanmış olursa olsun, sol liberal teori toplumların gerek tarihsel gelişimini, gerekse günümüzdeki sorunlarını devlet ile sivil toplumun ilişkilerinden yola çıkarak açıklar. Bu kavram ikilisinin çok farklı alanlara uygulanması yoluyla geliştirilen çeşitli açıklamaların bir ortak noktası vardır: tarihte özgürleşmeyi, demokratikleşmeyi, baskıya karşı mücadeleleyi, iktisadî gelişmeyi vb. sağlayan hep sivil toplumdur, sivil toplumun devlete karşı kazandığı özerkliliktir, bu özerkliğin serbest bıraktığı büyük enerji ve hayatıyettir. Buna karşılık, bu tür olumlu gelişmeleri durduran, engelleyen ve insanlığı geri bir konumda bırakan da hep devlettir.

İki örneğe değinmekle yetineceğim. (Türkiye'ye gelince üçüncü bir örnek üzerinde daha durmak fırsatını elde edeceğiz.) Herşey-

tanıtırken («Yaşasın Piyasa!», *Yeni Gündem*, 3, 1-15 Haziran 1984, s. 26) çabasının büyük bölümünü piyasa ile kapitalizmin zorunlu olarak birbirine bağlı olmadığını anlatmaya hasrediyor. Yani Gürsel'e göre kapitalizmi savunmadan piyasayı savunmak olanaklı. Bu giriş yazısından edinilen izlenim, Gürsel'in övgüyle sunduğu Minc'in de tam bunu yapacağı. Ama ne gariptir ki, yazısının yukarıda verilen başlığının da açıkça gösterdiği gibi, Minc sadece piyasayı değil aslında kapitalizmi savunmaktadır.

8) Bu konuda ayrıntılı bir tahlil ve eleştiri için Gülnur Savran'ın bu kitaptaki yazısına başvurulabilir.

den önce, sol liberal teoriye göre, demokrasinin tarihsel gelişimi ve yaşayabilirliği, doğrudan doğruya sivil toplumun güçlülüğüne bağlıdır. Eğer sivil toplumun temelini piyasa ekonomisi olduğu kabul ediliyorsa, o zaman demokrasinin anahtarının piyasa ekonomisi olduğu da söylenecektir. Nitekim sol liberal söylemde sivil toplum kavramı, yer yer, piyasa ekonomisi ile demokrasi arasında kurulan zorunlu ilişkinin basit bir dolayımı haline gelmiştir. Aslında formülü kısaltmak olanaklıdır. Bir sol liberal yazarın deyişiyle, «Bence piyasa mekanizması dediğimiz adem-i merkezîyetçi kaynak dağılım mekanizmaları, demokrasinin olması için gerekli koşuldur.»⁹

İkinci bir örnek, kapitalizmin güncel bunalımı ile ilgili olarak sol liberal teorinin getirdiği açıklamadır. Batı'nın bütün sol liberalleri, günümüzde kapitalist dünya ekonomisinin yaşadığı bunalımı, Keynesçi tekniklere dayanan 'aşırı' devlet müdahaleciliğinin, 'refah devleti'nin ve bürokratikleşmenin, piyasayı ve sivil toplumun yaratıcılığını boğmasına, esnekliğini ortadan kaldırmasına bağlamaktadırlar.¹⁰ Dolayısıyla, bunalımın çözümü de devletin toplumsal yaşamın her alanına uzanan müdahalesinin sınırlanmasından, piyasa ekonomisinin 'özgürleştirilmesi'nden geçer.

Örnekleri çoğaltmaya gerek yok. Sol liberal teori (ve ideoloji) her bağlamda sivil toplumun güçlerinin devletten bağımsızlaşmasını, devletin yaşamın farklı alanlarına müdahalesinin en aza indirilmesini hararetle savunur. Hatta sivil toplum alanının genişletilmesiyle devletin alanının sınırlanmasının, sol liberal ideolojinin temel perspektifi olduğu, bu ideoloji için herşeyin anahtarının burada yatığı bile söylenebilir.

Türkiye'de genellikle kullanılan 'sivil toplumculuk' kavramı yerine 'sol liberalizm' tanımını tercih edişimin nedeni de bu noktada açıklığa kavuşuyor. Bireylerin özgürlüğü, inisiyatif, girişimciliği vb. temelinde yükselen bir sivil toplumun devletten bağımsız alanının genişlemesini ve devletin faaliyetlerinin mümkün olduğu ölçüde kısıtlanmasını kapitalizmin şafağında beri savunan bir siyasal düşünce akımı ve ideoloji vardır: bu ideolojinin adı tam da **liberalizmdir**. Klasik liberalizmin tanımı için, 'sivil toplumculuk' akımına karşı sempatisinden hiç kuşkulanamayacak bir yazara bırakalım sözü :

9) A. S. Akat, «İktisat Politikaları, Büyüme ve Demokrasi» konulu açık oturum, *Yeni Gündem*, 13, 3-15 Ocak 1985, s. 14.

10) Bu yaklaşıma örnek olarak Fransa'da A. Minc, P. Rosanvallon ve başkalarının çalışmaları verilebilir. Bu yaklaşımın bir eleştirisi için bk. A. Lipietz, «La crise de l'Etat-providence», *Les Temps Modernes*, 448, Kasım 1983.

«(Liberalizm) çok tartışmalı bir kavram olsa da, tarih içinde anlamı değişmiş olsa da, ben kavramı burada devletten bağımsız bir özel alan tanımlama ve böylece devletin kendisini yeniden tanımlama çabası anlamında kullanacağım — yani sivil toplumun (kişisel, aile ve iş yaşamının) siyasal müdahaleden özgürleştirilmesi ve aynı anda devlet otoritesinin sınırlandırılması...»¹¹

Klasik liberalizmin bu tanımının, kelimesi kelimesine bugünün 'sivil toplumculuk' akımına uygulanabileceği ortadadır. Dolayısıyla, günümüzün bu akımı liberalizmin, değişik bir gelenekten gelen ve bazı amaçlar bakımından eskisinden farklılaşan yeni bir versiyonu olarak düşünülmelidir.

Zaten bu akımın temsilcileri de kendi düşüncelerini nitelemek için, bazan açık bazan örtülü biçimde, 'sol liberalizm' terimini kullanmayı uygun görmekte-dirler. Alain Minc'in şu satırları bunu pek açıkça ortaya koyuyor:

«Eskiden sola yakın olan yeni kuşakların piyasa sistemine duydukları aşırı hayranlık, bir sol liberalizmin ortaya çıkışına denk düşüyor... Bir sol liberalizm de kesinlikle doğmalıdır.»¹²

Terim Türkiye'de 'sivil toplumcular' tarafından pek kullanılmadı. Ama burada da, liberalizme karşı duyulan sempati sık sık ve çeşitli biçimlerde dile getirildi. Örneğin S. Gürsel, ANAP'tan umudunu kesmeye başladığı bir anda şöyle yazıyor: «Umarım ki ANAP'la birlikte liberal dönüşüm de güme gitmesin.»¹³ İ. Küçükömer ise bir görüşmede şöyle diyor:

«Batı'da liberal radikal ve soldur... Libere etmek demek, toplumu bağlayan, durduran ilişkilerden kurtarmak demektir... ANAP liderinin seçim konuşmaları karşısında heyecanlandığımı itiraf etmeliyim.»¹⁴

Türkiye'de sol liberalizmin bu en eski ve en derinlikli kuramcısı bir yazısının başlığını da şöyle koymuş: «Türkiye'de Sol Liberal Olabilir mi?»¹⁵

11) D. Held, «Introduction: Central Perspectives on the Modern State», *States and Societies*, der. D. Held vd., Martin Robertson, Oxford, 1983 içinde, s. 3.

12) A. Minc, a.g.m. Ayrıca bk. P. Rosanvallon, «Libéralisme de droite, libéralisme de gauche», *Intervention*, 9, Mayıs - Temmuz 1984.

13) S. Gürsel, «Hayal Olan Liberal Dönüşüm», *Yeni Gündem*, 19, 1 - 15 Nisan 1985, s. 10.

14) İ. Küçükömer, S. Gürsel'le görüşme, *Yeni Gündem*, 3, 1 - 15 Haziran 1984.

15) «Türkiye'de Sol Liberal Olabilir mi? Program İlkeleri», *Yeni Gündem*, 5, 1 - 15 Temmuz 1985, s. 12. Ama *Yeni Gündem*'de çıkan başlıklar konusunda çok ihtiyatlı olmak gerekir. Okuyucunun gözünden kaçmış olabilir, *Yeni Gündem*'

Türkiye Sol Liberalizminin Özgünlüğü

Türkiye'nin sol liberalleri, genel çerçevelerini Batı'daki teorik temellerden devraldıkları halde, sol liberal kuramı Türkiye gerçeğine uygularken özgün bir takım tezler de geliştirirler. Burada da, genel teoride olduğu gibi, hareket noktası temel bir ayrımdır: **Doğu/Batı karşıtlığı** (ya da somutta aldığı biçimle Türkiye/Batı karşıtlığı). Batı'da iktidarın kapitalizm-öncesi dönemden beri (hem de binlerce yıldır) parçalanmış oluşu, özerk bireylerin, piyasa ekonomisinin ve kapitalizmin erkenden gelişmesini olanaklı kılmış, bu da güçlü bir sivil toplumun oluşumuna yol açmıştır. Demokrasinin Batı'da bu kadar yerleşik ve sürekli olmasının nedeni işte budur.

Türkiye'nin (veya genel olarak Doğu'nun) tarihsel gelişmesi ise, sol liberallere göre, bambaşka bir doğrultu izlemiştir. Burada iktidarın baştan beri gözlenen yekpareliği, merkezi devletin güçlülüğü, piyasanın ve kapitalizmin gelişmesine izin vermemiştir. Dolayısıyla, sivil toplum gelişmemiş, yüzyıllar boyunca devletin mutlak hakimiyeti altında inlemiştir. Bugün bile Türkiye'nin 'sivil toplum kurumları'na sahip olmadığı çeşitli yazarlarca, defalarca belirtilmiştir.¹⁶ Ayrıca, en azından 1980'e kadar, Türkiye'de kapitalizm hakim üretim tarzı haline gelememiş, piyasa sistemi yerleşmemiştir.¹⁷

in yayınlanmaya başladığı dönemde, hem konumuz, hem de gazetecilik anlayışı açısından çok önemli bir olay oldu. Rona Aybay'ın derginin 7. sayısında bir yazısı yayınlanmıştı. Başlığı «Liberal Olmadan Demokrat Olunamaz» idi. Oysa yazının içeriği hiç de bu tezi kanıtlamayı amaçlamıyor, demokrat olmanın değil liberal olmanın önkoşullarını araştırıyordu. Nitekim, eleştirel bir okuyucu mektubunun ardından Aybay'da 10. sayıda bu başlığın kendi başlığı olmadığını açıkladı. Yazının orijinal başlığı Aybay'a göre «Liberal Olmak Kolay mı?» idi. Ama Aybay'ın tahminine göre, «derginin yazı işleri sorumlularınca» değiştirilmişti. İşin gazetecilikle ilgili ahlaki boyutunu bir yana bırakıyorum. (Gerçi bunun biraz daha hafif örneklerine *Yeni Gündem*'de sık sık rastlamak olanaklı.) Ama «derginin yazı işleri sorumluları» bu vahim olay konusunda benim görebildiğim kadarıyla bir açıklama yapmadıklarına göre, bu başlığın onların düşüncesini yansıttığı sonucunu çıkarmak çok mu yanlış olur? Bu arada eklemekte var: Küçükömer'in daha sonra yayınlanan bir yazısının başlığı «Liberal Değil Sivil Toplum» (*Yeni Gündem*, 21, 1 - 15 Mayıs 1985, s. 18). Ama niye böyle dendiği yazıda hiç anlatılmadığı gibi, «libere etme» kavramı bu yazıda da yine merkezi bir yer tutuyor. Ayrıca, aşağıda görüleceği gibi, 'liberal' ile 'sivil', farklı düzeylerde, birbirini gerektiren kavramlar.

16) Bk. örneğin M. Belge, «Berlinguer'in Soruları Türkiye için Geçerliliğini Korumuyor», *Yeni Gündem*, 5, 1 - 15 Temmuz 1984, s. 24-25.

Kısacası, Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine, toplum temel bir süreklilik içinde yaşamıştır; Türkiye'nin toplumsal yaşamında herşey 'yukarıdan aşağıya' belirlenmiştir; bütün toplumsal alanlar devletin hakimiyeti altındadır. Zaten cumhuriyet devleti de Osmanlı toplumundan bir kalıntıdır.

Türkiye tarihinin bu özgüllüğü bize, aynı zamanda, cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin siyasal tarihinin de anahtarını vermektedir. Gerek cumhuriyetin kuruluş süreci, gerekse son kırk yıl boyunca demokratik ve demokratik-olmayan rejimler arasındaki sürekli gidiş-gelişler, Türkiye'de devletin bu özel konumuna dayanılarak açıklanmaktadır. Sol liberal yazarlara göre bu gidiş-gelişler açısından bakıldığında Türkiye benzersiz bir nitelik gösterir: çünkü Batı sürekli olarak demokrasi altında yaşarken, Latin Amerika gibi yöreler demokrasiyi pek tanımamıştır.¹⁸ Türkiye'nin siyasal tarihinin bu tekrarlanan kalıbını açıklayan, devlet ile sivil toplum arasındaki mücadeledir. Bu da yeni ikiliklere başvurularak derinleştirilir: tepeden inme bürokrasiye karşı sivil toplum, laik Batıcı cepheye karşı İslamcı Doğucu cephe, İttihat ve Terakki'ye karşı Prens Sabahattin, CHP'ye karşı Serbest Fırka, DP, vb. vb. Cumhuriyet tarihinin bütün dönüm noktaları bu iki gücün mücadelesiyle açıklanır.¹⁹ Yani yirminci yüzyıl Türkiye'sinin siyasal tarihi, sol liberal teoride, sürekli biçim değiştiren (ama kendisi hiç değişmeyen) bir 'töz'ün kendini tekrar tekrar ortaya koymasının bir yansıması haline gelir. Temelde, bu teori bir statiklik ve durağanlık teorisidir.

Sol liberalizm, bu teorik teşhisten hareketle, önüne çok belirgin bir siyasal hedef koyar. Durum açıktır: eğer Türkiye'de demokrasi bir türlü yerleşemediyse, bunun nedeni sivil toplumun zayıflığı, hatta yokluğudur. O zaman çare kendiliğinden belirir: Türkiye sorununu yeni gündeminde baş köşeyi sivil toplumun 'kurulması' almalıdır. Bu amaçla «Kanuni devrinde uygulanan komuta ekonomi-

17) İ. Küçükömer, «Türkiye'de Sol...», a.g.m. Küçükömer'in tartışmasında dikkati çeken bir nokta, Özal'ın tanıklığına başvurarak, 24 Ocak öncesi için, «demek ki bizinkisi piyasa sistemi değilmiş» sonucuna varabilmesidir. Oysa maddeci ideoloji teorisi, *Alman İdeolojisi* ile birlikte, tarihin, insanların kendileri ve yaptıkları işler konusundaki düşüncelerine dayanılarak anlaşılamayacağına ortaya koymuştu.

18) M. Belge, S. Demirel ile görüşme, *Yeni Gündem*, 28, 16-31 Ağustos 1985, s. 7. Sürekli demokrasinin Batı'da sadece son kırk yılın bir olayı olduğunu bir kenara bıraksak bile, Belge'nin Latin Amerika konusunda Batı basınının kurduğu bir fantezi dünyasının tutsağı olduğu açık. Latin Amerika konusundaki bu kolaycı yaklaşımı başka yerde eleştirmiştim. Bk. «Latin Amerika'da Demokrasi Mücadelesi», *Yapıt*, 12, Eylül-Ekim 1985, s. 47-53.

si (ile) nitelik olarak aynı...» olan günümüz komuta ekonomisine²⁰ son verilmeli, piyasa 'kalıntı' devletin baskılarından kurtarılmalı, rekabet, girişimcilik, bireysel inisiyatif iktisadi yaşama egemen olmalı, bireyciliğin ayıplanmasına son verilerek bireylerin gelişmesi sağlanmalı, 'sivil toplum kurumları' oluşturulmalıdır.

3. ÇELİŞKİLER, YANILGILAR, YANILSAMALAR

Sol liberal teorinin yukarıda özetlenen merkezi çekirdeği, gerek iç tutarlılığı açısından, gerek yöntemsel temelleri bakımından, gerekse tarihsel ampirik malzemeyi kullanışı bakımından büyük sorunlar içermektedir. Yazının geri kalan bölümünde, yer sınırının izin verdiği ölçüde, bu sorunların bazılarına değinmek istiyorum. Burada yapılacak eleştirinin teorinin sadece bu merkezi alanının sorunlarına yönelik olduğu unutulmamalı. İdeoloji, siyaset, strateji, ittifaklar vb. konularda söylenecek çok şey var ama bunların hepsini aynı yazıda ele almak olanaklı değil. Ayrıca, bu eleştirinin, genel bir nitelik taşımasından dolayı, bazı sorunları kısa ve özet biçimde ele alması kaçınılmaz.

'Görünmeyen' Sınıf Mücadelesi

Sol liberal teorinin merkezi çekirdeğinin özetlendiği bölümde toplumsal sınıflardan hiç söz edilmediği okuyucunun dikkatini çekmiş olabilir. Bu bir raslantı değildir: o özet, sol liberalizmin kendisini sunuşunun elden geldiğince sadık bir izdüşümüdür. Bu teori bütün bir tarihi, Batı'sıyla, Doğu'suyla, Türkiye'siyle ve bunlar arasındaki farklılıklarla bütün bir tarihi, sınıf kavramına hiç başvurmadan açıklayabilmektedir! Burada, sivil toplum içindeki derin toplumsal farklılaşmalar, bölünmeler, bunların ürünü olan çelişki ve mücadeleler, tarihin gelişme dinamiği araştırılırken hiç başvurulmayan öğelerdir. Böylece, sınıf mücadelesi bu teoride tarihin itici gücü olmaktan çıkar; bu motorun yerini sivil toplum ile devlet arasındaki karşıtlık ve mücadele alır.

19) Bu teori zaman zaman şaşkıncu bir kılığa bürünür. *Yeni Gündem*'in 27. sayısında C. Arcayürek ile yapılan görüşmenin başına yerleştirilen imzasız giriş yazısında, «27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül gibi dramatik dönüm noktaları», «asker ile politikacı» arasındaki farklılaşma ve çelişkiye bağlanmaktadır.

20) Bk. 9 No.lu dipnotta verilen kaynak.

Bazı sol liberal yazarlar, bu tip eleştiriler karşısında, ender olarak sınıflardan söz etmiş ve kendi tahlillerini sınıf tahlili ile bütünleştirmeye çalışmışlardır.²¹ Bu çabaların ortak noktası şöyle özetlenebilir: sınıflar, Belge'nin deyişiyle, 'yapısal ve görünmeden belirleyen' (vurgu benim) etkindir; Doğu/Batı çelişkisi veya demokrasi/bürokratik devlet geleneği çelişkisi ise bunun somut belirleş biçimi. Ne var ki, bu tür bir çaba başarısız kalmaya mahkumdur. Yöntemsel açıdan, bir olgunun temelde yatan bir ilişkinin somut belirleş biçimi olarak sunulabilmesi için, bu olgunun sözkonusu ilişkinin bir ürünü olarak tahlil edilmiş olması gerekir. Başka bir biçimde söylenecek olursa, teori soyut kategoriden (temel ilişkiden) hareketle ve sağlam bir usyürütmeyle somut olguya ulaşabilmelidir. Elimizdeki örnekte, bilimsel açıklama sınıf tahlilinden örneğin Doğu/Batı çelişkisi somutluğuna yükselebilmelidir. Oysa sol liberal teori bu iki düzey arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışmamıştır hiçbir zaman. Kurması da olanaksızdır zaten, çünkü tarihi anlamak için kullandığı kategoriler, sınıflara bölünmemiş bir sivil toplum ile sınıflarla farklı türden ilişkiler içinde olmayan bir devlettir. Bu teori de **tarihin kurucu öğeleri farklıdır**: Batı'da sivil toplumu oluşturan bireyler, Türkiye'de (veya Doğu'da) toplumun bütünü sultası altında tutan bürokrasi. Böylece, dünya tarihi, birey ile devlet arasındaki (klasik liberalizmin bu klasik ikiliği) ilişkinin tarihi haline gelir.

Bunun sol liberal teori için çok ciddi sonuçlar doğuracağını tahmin etmek güç olmasa gerek. Herşeyden önce, teori birey (veya toplumun bütünü) ile devleti karşı karşıya getirdiği için, bireyleri aşan (veya toplumun bütünü'nün parçalarını oluşturan) sınıfların devletle farklı tipten ilişkiler içinde olabileceğini anlamak olanaksızlaşır. Bu da devletin, sınıf hakimiyetinin yeniden üretildiği ve korunduğu bir toplumsal ilişkiler alanı olarak kavranmasını engeller. Kısacası, devletin sınıf doğası, sol liberal teorinin bakış açısı dışında kalır. Bunun dolaysız bir başka sonucu, sol liberalizmin devlet kavramının tanımında kaçınılmaz biçimde zaafa düşmesidir. **Sınıflar arasında bir toplumsal ilişki biçiminde kavranmadığı için**, devlet (tanımlandığı ender durumlarda da) bir 'cihaz' olarak ele alınır. Böylece, bağımsız, sınıflarüstü, bütün sınıfları ve toplumsal kategorileri aynı biçimde ezen bir hayalet haline gelir. Nihayet, devletle sınıflar arasındaki ilişkiler teorik alanın dışında kalınca, top-

21) M. Belge, «Kadınlar Günü'nden Gençlik Yılı'na», *Yeni Gündem*, 17, 1-15 Mart 1985, s. 3 ve S. Gürsel, «DYP'nin Geleceği ve Demokrasi», *Yeni Gündem*, 21, 1-15 Mayıs 1985, s. 12.

lumla devlet arasındaki içsel bağıntı kaybolur. Devletin toplumla ilişkisi dışsal bir nitelik kazanır: bir çelişki olmaktan çıkar, basit bir karşıtlık ilişkisine (antinomy) dönüşür. Oysa, «siyasal iktidar sivil toplumdaki uzlaşmaz çelişkinin resmî ifadesinden başka birşey değildir.»²²

Özgürleşmenin Kaynağı Olarak Sivil Toplum

Sol liberalizmin insanlığın ilerlemesi ve özgürleşmesi yönündeki bütün gelişmelerin aktif öznesi olarak sivil toplumu gördüğüne, devleti ise her zaman baskının kaynağı olarak sunduğuna daha önce değinmiştim. Bu, insanlığın en azından son yüzyıllar boyunca yaşadığı inişli-çıkışlı maceranın son derece tek-yanlı biçimde okunmasından başka birşey değildir. Biraz yakından bakıldığında, bu basit tablonun çizilebilmesi için iki önkoşulun gerekli olduğu görülebilir.

Birinci önkoşul, sivil toplumun bir bütün olarak ele alınması ve bu bütünün içindeki bölünmelerin, ayrışmaların, farklılaşmaların görmezlikten gelinmesidir. Bunun, toplumun sınıflara ayrışması açısından ele alındığında doğurduğu sonuçlara biraz önce değindim. Ama, daha da ötede, sivil toplum içindeki çeşitli kurumlar (aile, okul vb.) veya çeşitli toplumsal ilişkiler (erkek/kadın, yetişkin/çocuk, hakim ulus veya ırk/ tâbi ulus veya ırk vb.) ek farklılaşmaların ve bölünmelerin kaynağıdır. Bu bölünmeler, yer yer, en despotik devletin baskısını bile kat kat geride bırakan bir baskı, tahakküm, ezme zinciriyle, somut bireylerin köleleşmesine yol açabilir. Başka bir deyişle, sivil toplum, nereden bakılırsa bakılsın, sadece bireysel özgürlüklerin değil, aynı zamanda sayısız tipten baskının da yatağıdır.

İkinci önkoşul, devletin sadece toplumu ezen ve baskı altına alan yönleriyle kavranmasıdır. Uluslararası sol liberal yazında devlet, genellikle, toplumun can damarlarını tıkayan, hayatiniyetini bastıran, hantal bir bürokrasi olarak resmedilir. Türkiye'nin sol liberalleri buna devleti, Türkiye bağlamında, **ordu ile özdeşleştirme** türünden ek bir katkıda bulunmuşlardır. Burada, bir bütünü'nün parçalarından birine indirgenmesi, devletin organlarından biriyle sınırlandırılması gibi çok ciddi bir yanılgıyla karşı karşıyayız. Devletin öte-

22) K. Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. A. Kardam, Sol Yayınları, Ankara, 1975, s. 182-183. (Çevirideki 'uygar toplum' terimi burada 'sivil toplum' olarak düzeltilmiştir.)

ki organlarının, parlamentonun, parlamentoya dayalı sivil hükümetlerin, hatta yer yer sivil bürokrasinin unutulması, bunların da bir sınıf hakimiyetinin birer alanı olarak kavranmasını engellemekle kalmaz; çalışan sınıfların da, toplumun öteki katmanlarının da, devlet üzerinde verilecek mücadele aracılığıyla, tarih boyunca önemli kazanımlar elde etmiş olduklarını gözlerden saklar.

İşte, sivil toplumun özgürleşmenin tek kaynağı olduğu yolundaki yargı, bu iki önkoşulun eleştirisiyle birlikte, yıkılmaya mahkumdur. Bir kez sivil toplumun baskının sayısız çeşidini bağrında beslediği kabul edildiğinde, ayrıca da devletin sadece toplumun bütününü ezen bir cihaz olmayıp toplumsal mücadelelerin bir alanı olduğu hatırlanınca, zaman zaman özgürleşme mücadelesinde, somut koşullara bağlı olarak, devletin sivil toplumdan daha ilerici bir rol oynayabileceği ortaya çıkar.²³

Bunun sayısız örneği verilebilir. Kadınların ezilmesi sözkonusu olduğunda, (kuşkusuz kadın mücadelesinin bir ürünü olarak) çeşitli ülkelerde devletin yasaları çoktan toplumun ilerisine geçmiştir. Bugün birçok ülkede kadınlar devletin yasalarını toplum içindeki mücadelelerinde daha ileri bir atılım için bir manivela olarak kullanabilmektedirler. Çocuklar üzerindeki baskılar açısından da birçok ülkede devletin yasaları ve uygulamaları, toplum içindeki baskıcı yapıya göre çok daha ileridedir. Türkiye'de kız çocukların ilkokula gönderilmesi zorunluluğundan, İskandinav ülkelerinde aile içinde dayanın devlet baskısı ile yasaklanmasına ve bütün ülkelerde çocukların belli bir yaştan önce çalıştırılmalarına engel olmaya yönelik yasalara dek birçok örnek bunu açıkça göstermektedir. (Bütün bu yasaların ancak kısmen uygulanıyor olması, hatta yer yer hiç uygulanmıyor olması, bu tartışma açısından ikincildir: burada önemli olan, kadın haklarının, çocuk haklarının vb. savunulması sırasında, mücadelenin böyle durumlarda sivil toplumdaki baskıcılığa karşı devletin yasalarına yaslanma olanağına sahip olmasıdır.)

En beklenmedik bir alanda, burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki ilişkilerde bile, zaman zaman sivil toplum içindeki mücadelede devletin ve yasaların çalışanlar tarafından kullanılabilmesine dikkati çekerek bu konuya son verelim. Çok çeşitli örneklere başvurmak olanaklı ama burada sözü klasik maddeciliğe bırakmakla yetiniyoruz:

23) Solun liberalizmi savunmasına taraftar olan bazı yazarlar bile, devletin her baskının anası olduğu türünden bir basitleştirmeye açıkça karşı çıkmaktadırlar. Bk. E. Laclau, C. Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, Londra, 1985, s. 179-180.

«İngiltere'de işgününün sınırlanmasına gelince, bütün başka ülkelerde de olduğu gibi, bu sorun hiçbir zaman *yasamanın müdahalesi* olmadan çözülmemiştir. İşçilerin dışarıdan sürekli baskıcı olmasaydı bu müdahale hiçbir zaman gerçekleşmezdi. Ama her durumda, işçiler ile kapitalistler arasında özel anlaşmalarla bu sonuç elde edilemezdi. *Genel siyasal eylemin* bu zorunluluğu, sadece iktisadi eylemde sermayenin daha güçlü taraf olduğunun bir ispatıdır.»²⁴

Kısacası, özgürlük mücadelesi kimi zaman devlette kazanılmış olan mevzilerin kullanılması yoluyla yürütülür, kimi zaman da toplumdan devlete doğru yükselen bir başkaldırmayla. Çünkü özgürlük mücadelesinin öznesi sivil toplumun bütünü değildir; sivil toplumu oluşturan sınıfların bazıları ve ezilen öteki kategorilerdir.

Sivil Toplum, Liberalizm, Demokrasi

Sol liberalizmin genel olarak her türlü özgürleşmenin kaynağını sivil toplumda bulduğu gibi, demokrasinin de gelişmesini ve kalmasını sivil toplumun kaderine bağladığına değinmişim. Ayrıca, sivil toplumun bu durumda piyasa ekonomisi ile demokrasi arasında bir dolayım oluşturduğunu, esas ilişkinin piyasa ekonomisi (ve giderek kapitalizm) ile demokrasi arasında kurulduğunu da belirtmişim. Bu ilişkinin bir tek doğru yanı vardır: kapitalist üretim tarzının hakim olduğu bazı toplumlarda, belirli dönemlerde, belirli bir tip demokrasi (burjuva demokrasisi) temel devlet biçimi haline gelmiştir. Ama bunun ötesinde, piyasa ekonomisi (veya kapitalizm) demokrasinin ne yeterli, ne de gerekli koşuludur.

Önce ilkinе bakalım. Demokrasinin kapitalizmle birlikte neredeyse otomatik olarak geliştiği doğru değildir. Burjuva demokrasisi, ne piyasanın, ne kapitalizmin, ne de burjuvazinin bir ürünü olmuştur tarihsel olarak. Doğru, burjuvazi, klasik burjuva devrimleri çağında mutlakiyetçi devletlere karşı demokratik yönelimli bir mücadele vermiştir. Bu mücadelede geniş çalışan kitlelere de önderlik etmiştir. (Jakobenizm tam da budur!) Ama bir kez iktidarı ele geçirdiğinde adım adım bu demokratik konumdan uzaklaşmıştır burjuvazi. Bugün tanıdığımız biçimiyle burjuva demokrasisi, başta işçi sınıfı olmak üzere çalışan kitlelerin yüz yılı aşkın bir süredir vermekte oldukları mücadelelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Çoğu zaman da burjuvaziye rağmen.

24) K. Marx, *Ücret, Fiat ve Kâr*, çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1975, s. 90. (Metindeki çeviri bana aittir.)

Bu bizi piyasa ekonomisi ile demokrasi arasında kurulan ikinci tür ilişkiye getiriyor. Piyasa ekonomisinin geçerli olduğu, ama demokrasinin d'sinin bile izine rastlanmayan sayısız toplumun varlığı, bazı sol liberalleri belirli bir ayırma yöneltiyor. Buna göre, piyasa ekonomisi demokrasinin gerekli koşuludur sadece, yeterli koşulu değil. Bu konunun demokrasiyi piyasanın otomatik bir sonucu haline getiren basitçi yaklaşımdan üstün olduğuna kuşku yok. Ama bu üstünlük bu tezin de yanlış olmasına engel değil. Burada yanlışlığın nedeni ötekenden farklı. Orada, koskoca bir tarihsel ampirik malzeme (kitle mücadeleleri) görmezlikten geliniyordu. Burada ise tarihsel ampirik malzemenin tutsağı haline geliyor teori. Bugüne kadar tarihte demokrasinin sadece piyasa ekonomisinde görüldüğü varsayımından hareket eden sol liberalizm, piyasayı demokrasinin mantıksal önkoşulu haline getiriyor. Yani bugüne kadar başka tür-lüsü görülmediği için bugünden sonra da başka tür-lüsü görülemez. Bunun, ampirist bir bilgi teorisi dışında savunulabilecek bir önerme olmadığı ortada.²⁵

Buna başka bir nokta daha eklenmeli: demokrasi statik bir model olarak değil de tarih içinde gelişen ve açılan bir toplumsal iliş-kiler alanı olarak ele alınır, devrimler yaşamış ve piyasa ekonomisini büyük ölçüde ilga etmiş toplumlarda demokrasinin görüldüğü türünden bir ampirik gözlem de ağırlığını yitirir. Kim bugü-nün Küba'sının veya Nikaragua'sının devrim öncesi Küba veya Ni-karagua'dan daha demokratik olduğunu yadsıyabilir? Eğer karşılaş-tırma zaman içinde değil de, toplumlar arasında yapılacaksa, o za-man da anlamlı olan, Fransa ile Küba arasında değil, bu sonuncu-su ile Haiti arasında bir karşılaştırma olurdu kuşkusuz.

25) Ashında burada sözünü ettiğim yanlışın ardında daha da temel bir yöntem-sel sorun yatıyor. Kısaca ifade edilirse, sol liberal teori, somut tarihsel ko-şullarla mantıksal olarak gerekli koşulları birbirine karıştırıyor. Bir sonucun belirli bir tarihsel gözlem döneminde sadece belirli koşullar altında ortaya çıkmış olmasından, bu koşulların mantıksal olarak gerekli koşullar olduğu sonucuna sıçranamaz. Ta ki yöntem olarak sığ bir ampirizm benimsensin. Ama o zaman da işin içine tümevarım yönteminin uygulanması gereğinden, mantıksal gereklilik kategorisinden hiç söz edilemez.

26) Liberalizm/demokrasi ilişkisinin buradakiyle ortaklıklar taşıyan bir perspek-tiften ele alındığı bir başka metin H. Güllalp'in *Onbirinci Tez* dizisinin birin-ci kitabında yayınlanan yazısıdır: «Üçüncü Dünya'da Devlet ve Demokrasi», özellikle s. 70-73. Demokrasiyle liberalizmin tümüyle farklı ilkelerden hareket ettiklerini açık seçik biçimde ortaya koyan bir kaynak için bk. B. Manin, «Les deux libéralismes: marché ou contre-pouvoirs», *Intervention*, 9, Mayıs-Temmuz 1984, s. 10-12.

Kapitalizmin veya piyasa ekonomisinin demokrasinin ne anası ne de koşulu olduğu böylece ortaya çıkıyor. Ama sorun burada bit-miyor. Ashında piyasanın, bireysel çıkarların, kısacası sivil toplu-mun en olgun ifadesi olan liberalizm, en azından mantıksal planda, demokrasinin koşulu olmak bir yana, demokratik ilkelerle çelişen bir teorik yapıya sahiptir. Bunun çok basit bir nedeni vardır. Libe-ralizmin temel ilkesi bireyin haklarını savunmak, bu amaçla da dev-letin toplum üzerindeki etkisini mutlak biçimde sınırlamaktır. Oy-sa demokrasi bambaşka bir ilkeden yola çıkar: salt siyasal demok-rasi ile sınırlandırıldığı zaman bile, demokrasinin temel ilkesi toplumun üyelerinin devletin oluşumuna, izleyeceği siyasete ve toplumu bi-çimlendirme yönündeki girişimlerine katılmasıdır. Bunun şu veya bu biçimde gerçekleştiği bir durumda, eğer çoğunluk liberalizmin bireyin 'dokunulmaz hakları' olarak ilan ettiği haklardan birini ve-ya birkaçını, örneğin mülkiyet hakkını, ortadan kaldırmayı amaç-lıyorsa, demokrasi ile liberalizm açıkça çelişkiye girecektir.²⁶ (Böy-le durumlarda 'liberal' hakların hangi 'liberal-olmayan' yöntemler-le savunulduğunu İspanya'dan Şili'ye sayısız örnek bize öğretmek-tedir!)²⁷ Liberallerin zaman zaman demokrasi ile liberalizm ara-sında seçim yapmaları gerektiğinde neden liberalizmi seçtiklerini de bu çelişki ortaya koyar.

Ayrıca bu kadar ileri gitmeye de gerek yok. Gerçekte libera-lizm, artık burjuva demokrasilerinin ayrılmaz bir parçası haline gel-miş olan bazı toplumsal örgütlenme biçimleriyle de çelişir. En baş-ta da sendikalarla. Bu çelişki de liberalizmin bireyci temellerinden kaynaklanır. Liberalizmin savunduğu piyasa ekonomisinde rekabet ilişkisi, olmazsa olmaz bir koşuldur. Sadece sermayeler arasında değil işçiler arasında rekabet de. (Bu, sermayenin işçilere karşı üs-tünlüğünü sağlayan asli unsurlardan biridir.) İşçiler arasında re-kabet ise, zorunlu olarak, işçilerin birleşmesiyle, kolektif eylemiyle, sendikalarla, grevle vb. çelişki içindedir. Bu çelişkiyi işçiler çok somut biçimde tanırlar: grev kırıcılık, doğrudan doğruya işçiler ara-sındaki rekabetin bir biçimi, bir ürünüdür çünkü. Liberalizm, sen-

27) Bu durumda son dönemin en ünlü liberali Hayek'in şu satırlarına şaşmamak gerekiyor: «Serbest girişim sistemini benimseyen ülkeler, halklarının yaşam düzeyini önemli ölçüde yükseltmeyi başarmışlardır; bu Güney Kore için de, Brezilya için de geçerlidir.», *US News and World Report*, 8 Mart 1976. Akta-ran: Cl. Julien, «Une bête à abattre: le 'tiers-mondisme'», *Le Monde Diplo-matique*, Mayıs 1985. Hayek'in Güney Kore ve Brezilya'sına öteki ünlü libe-ral Friedman'ın Şili'sini eklersek, bu konuda oldukça berrak bir fikir edine-biliriz.

dikaların işçiler arası rekabete büyük bir darbe vurduğunun bilincinde olduğundan, tarih boyunca her önemli dönemde sendikalara karşı tavrı almıştır. Klasik liberalizmin bu konudaki tutumunu A. Işıkli Yeni Gündem'de sergilemiştir.²⁸ Çağdaş yeni-liberallerin (Reagan, Thatcher vb.) ise ne kadar sendika düşmanı olduklarını belgelemeye gerek yok sanırım. Bir tek şey hatırlatmakla yetenim: Thatcher Britanya madencilerinin grevini (greve katılmayan) 'bireylerin' haklarını savunarak kırmaya çalışıyordu. Unutmamak gerekir ki, yeni-liberaller sadece devletin herşeye el atmasına değil sendikaların gücüne, 'emek pazarının esneksizliğine' vb. de çarlar.

Geleneksel veya yeni liberalizmin söylediklerinin sol liberalizmi bağlamayacağı düşünülebilir. Kuşkusuz. Ama soldan geldikleri için sendikaları korumaya doğal olarak eğilimli olan sol liberallerin de bir noktadan sonra 'Rubikon'u aştıkları gözlenmektedir. Örneğin Fransa'da sendikaları ve dolayısıyla sendikalı işçileri 'korporatizm' ile suçlayan sol liberaller bu noktaya varmışlardır bile.²⁹ Türkiye'de henüz o aşamaya varmadık: bu tür görüşler yazılı olarak dile getirilmiş değil. Umarım getirilmez de.

Doğu/Batı Karşıtlığı: Yöntemsel Sorunlar

Sol liberalizmin temel kavramlarının ve teorik önermelerinin ciddi sorunlarla karşılaştığını göstermeye çalıştım. Şimdi biraz da okulun Türkiye üzerine geliştirdiği teorik çerçeve üzerinde durmak gerekiyor. Burada da hareket noktası Batı ile Doğu (ya da Türkiye) arasındaki karşıtlık olmalı. Önce, bu karşıtlığın tarihin anahtarı olarak kullanılmasının yarattığı yöntemsel sorunlara bakalım.

Kapitalizmin beşiği Batı Avrupa (ve onun mirasçısı olan ABD, Kanada ve ötekiler) ile dünyanın geri kalan yöreleri arasında tarihsel gelişme açısından çok önemli farklılıklar olduğu yeni keşfedilmiyor. Ne var ki, bu farklılığı tarihi okumanın temel yöntemi haline getirmek yöntemsel açıdan yanlış bir yaklaşım. Sol liberal

28) A. Işıkli, «Sivil Toplum Örgütleri Olarak Sendikalar», *Yeni Gündem*, 26, 16-31 Temmuz 1985, «Demokrasilerde Dernekler, Sendikalar, Meslek Kuruluşları» Eki.

29) Sol liberalizmin Fransız basınındaki en parlak sözcüsü *Libération* gazetesi, tam da 1 Mayıs (1983) kutlamaları öncesinde birinci sayfasına büyük puntolarla şu başlığı atıyordu: «Les syndicats, sont-ils ringards?» Yani: «Sendikalar işe yaramaz mı?» Başlığın altını okuyanlar, cevabın büyük ölçüde «yaramaz» olduğunu görebiliyordu.

teoride Doğu'nun ve Batı'nın tarihsel gelişmeleri arasındaki farklılık, bu iki alanın tarihinin kökeninde yatan farklılıktan yola çıkılarak açıklanıyor. Yani başlangıçta ne varsa, sonuçta da o var. Binlerce yıl önce başlayan bir süreç içinde, Batı'da iktidar paylaşılmış, Doğu'da ise bölünmemiş olduğundan dolayı... bugün de aynı şey devam ediyor. Burada değişmeyen bir tarihsel kader aracılığıyla kurulmuş bir süreklilik teorisi ile karşı karşıyayız.³⁰ Başlangıç noktasının, arada geçen süre boyunca meydana gelen muazzam tarihsel değişime rağmen sürekli yeniden üretilmesinin sırrı ise, İ. Küçükömer'in tahlilinde, «otonom kültürel miras». Toplumların üretim tarzlarındaki büyük altüst oluşlara rağmen aslı bir süreklilik içinde yaşamalarını kültürel miras ile açıklamanın anlamı ortada: maddi yaşamın yeniden üretilmesinin kültür üzerindeki belirleyiciliği tarihin dışına çıkarılmış oluyor böylece. Artık burada kültürün 'göreliliği'nden değil, tarihin temel belirleyicisi olduğundan söz etmek daha doğru olur. Bütün bunlara kapitalizmin bileşik gelişiminin, bu coğrafi alanların yalıtılmışlığını çoktandır kırmış olduğu gerçeği eklenirse, Doğu'nun ve Batı'nın mutlak biçimde farklı yörelerde geliştikleri yolundaki varsayımın kabul edilir bir yanı olmadığı açıkça ortaya çıkar.

Doğu/Batı ayırımına ilişkin olarak bir başka yöntem sorununa daha değinmek gerekir. Sol liberal teori, başka yaklaşımların genel ve indirgemeci tavrına karşıt olarak, Doğu ve Batı tarihlerinin özgül niteliklerini yakalama iddiasındadır. Ama bunu gerçekleştirme yöntemi, Doğu toplumlarının gerçek özgüllüğünü kavramasını olanaksız kılar. Sorun şurdan kaynaklanmaktadır: sol liberal teori, kapitalizmin (aslında çok çeşitli biçimlere bürünebilecek olan) gelişme sürecini Batı'daki gelişme biçimiyle özdeşleştirir. Böylece kapitalizme geçişin biçimlerinin farklı tarihsel iklimlerde farklılaşması, ranım gereği olanaksız hale gelir. Buradan da, Batı'nın özgül gelişme biçiminin gözlenemediği toplumlarda, kapitalizmin (ve sivil toplumun) gelişmediği sonucuna varılır. Oysa sorun tam da kapitalizmin gelişmesinin bu toplumlardaki özgün biçimini yakalayabilmektir.³¹

30) Bu düşünceyi teorik olarak en çok derinleştirmiş olan İ. Küçükömer'in, Batı insanı ile Doğu insanı arasındaki farkı, kendi deyişiyle, «ister istemez biyoloji içinde de» aramış olması, bu değişmeyen kader anlayışına ne kadar yaklaştığını gösteriyor. Bk. «Türkiye'de Sol...», a.g.m., dipnot 8.

31) Sol liberal teorinin bu farklılıklardan nasıl soyutladığına, bunun sonucunda da az gelişmiş kapitalizmde devletin somut konumunu nasıl kavrayamadığına daha önceki bir yazımda ayrıntısıyla değinmiştim. Buradaki yöntemsel

Son olarak, Doğu/Batı ayırımında, «Batı» kavramına verilen içeriğin de sorunlu olduğu belirtilmeli. Burada, kapitalizmin gelişmesi, burjuva toplumunun eski toplumdan kopuşu, sivil toplum/devlet ilişkileri açısından Batı'nın türdeş olduğu varsayılmış durumda. Oysa ufkumuzu salt Avrupa ile sınırlasak bile, Batı'nın bu açılardan türdeş olmadığını kolayca görebiliriz: İtalya, Almanya ve Doğu Avrupa ülkelerinde, burjuva toplumunun kendisini önceleyen toplumdaki kopuşu, İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi ülkelerden çok farklı bir biçim almıştır. Üstelik, bu ülkelerden bazılarındaki süreçler ile Türkiye'nin yaşadığı süreçler arasında önemli bazı ortaklıklar bulunmaktadır.³² Bu noktanın saptanması, tarihi Doğu/Batı ayırımı temelinde anlama çabası açısından büyük sorunlar doğuracaktır: tarihsel kökenleri benzer olduğu halde, sivil toplum/devlet ilişkisi bakımından birbirinden farklılaşan Batı toplumlarının varlığı kadar, tarihsel kökenleri farklı olan bazı Batı ve Doğu ülkelerinin benzer bir süreçten geçmeleri de bu ayırımın sivil toplum/devlet ilişkilerinin açıklanmasındaki yararlılığını sınırlandırır.

Batı Yakası Hikâyelerinden...

Sol liberalizmin Türkiye'de geliştirilen versiyonunun 'Batı' kavramına verdiği anlam, gerçeğin sadık bir ifadesi olmaktan çok uzaktır. Herşeyden önce, sol liberallerin Batı demokrasisi karşısındaki hayranlığı zaman zaman safdillik düzeyine varabilmektedir.³³ Burjuva demokrasisinin genel bir eleştirisi bu yazının kapsamını aşmıyor. Ama şunu belirtmeden geçmek olanaksız: Batı'da varolan demokrasi de bir devlet biçimidir ve dolayısıyla özsel bir biçimde bir sınıf hakimiyetini cisimleştirir. Parlamentonun üstünlüğü, özgürlüklerin bir sınıra kadar geçerliliği vb. gerçekten bu hakimiyet biçimini ötekilerden çok önemli bakımlardan ayırır. Ama orada da, seçilmemiş bir profesyonel bürokrasinin, sivil toplum örgütlenmesine tümüyle aykırı biçimde düzenlenmiş bir ordunun ve en başta 'ulusal çıkarlar'ın belirlediği siyasal sınırların son tahlilde parlamentodan ağır bastığını unutmak, bir düş dünyasının gevşekliğin-

eleştirinin özgül bir alana uygulanışını izlemek isteyen okuyucu orada sorunu ete kemiğe bürünmüş bir biçimde görebilir. Bk. «Yeni-liberalizm, Azgelişmiş Kapitalizm, Devlet», *Yapıt*, 4, Nisan-Mayıs 1984.

32) Daha ayrıntılı bilgi için *Onbirinci Tez* dizisinin birinci kitabındaki yazının s. 179-191 arasındaki bölümüne bakılabilir.

33) Bk. A. Köymen, «Gündemde Yine Demokrasi», *Yeni Gündem*, 13, 3-15 Ocak 1985 ve «Radikal Solun Gerekliliği», *Yeni Gündem*, 29, 1-15 Eylül 1985.

de oyalanmaktan başka birşey değildir. Batı devleti de son tahlilde sınıf hakimiyetini korumaya yönelik biçimde zora ve şiddete dayanır. Bunu görebilmek için burjuva toplumunun tehdit altına düştüğü tarihsel anlarda 'demokratik' devletlerin kaderinin ne olduğuna bakmak yeterli: tarih bu konuda da bize bol bol malzeme sağlıyor. Ama o kadar uzaklara gitmeye gerek yok. Son ayların bir-iki olayı üzerine düşünmek bile, Batı demokrasilerinin gerçek doğası konusunda bize ipucu sağlayabilir. Demokrasi geleneğiyle övünen İngiltere'nin 'bağımsızlığı' ile dillere destan yayın kurumu BBC'nin on yıllar boyu işe alma konusunda gizli servislerin denetiminde olduğunun açıklanması önemsiz bir olay olmasa gerek. (Olayın çok büyütülmemesi gerektiği, daha sonra yapılan açıklamalarla ortaya çıktı: gizli servislerin bu denetiminin sadece belirli konularda ve zamanlarda uygulandığı ileri sürüldü. İnsan bayağı rahat bir nefes alıyor. Bir bakıma, BBC'nin istihbarat örgütüne karşı 'görelilik'e sahip olduğu bile söylenebilir!) Fransa'da ise casusluk örgütünün, hem de bir sosyalist hükümet döneminde, uluslararası terörizme girişmesi, üstelik olay büyüyünce hükümetin casuslarını denetleyemediğinin, parlamentonun ise kimseyi denetlemeye niyetli olmadığını ortaya çıkması, Batı demokrasisinin karanlık noktalarına işaret etmiştir yeniden.³⁴

Zaten günümüzün Batı devleti konusunda (demokrasi konusunda değil ama başka konularda) Avrupalı sol liberallerle Türkiye'nin sol liberallerinin görüşleri oldukça farklı. Batı'nın sol liberalleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan müdahaleci 'refah' devletini, sivil toplumun hayatini kurutan, bireylerin yaşamını istila eden bir ahtapot gibi görüyorlar. Yani onlar da kendi devletlerinden şikâyetçiler; onlar da Batı'da bireyin, bireysel girişimciliğin, piyasanın, sivil toplumun yeniden özgürleştirilmesi gerektiğini düşünüyorlar. Bu, Türkiye'nin sol liberallerinin Batı toplumsal yaşamı konusunda kendi teorik çerçevelerinin sınırları içinde dahi yandıklarını düşündürüyor. Ayrıca, hiç olmazsa bazı bakımlardan, Türkiye'nin özgüllüğü konusunda söylenenlerin de pek geçerli olmadığını ortaya koyuyor.

34) Batı demokrasilerinin doğası konusundaki yanılsamalara M. Belge de, eski-lerin «mefhum-u muhalif» dedikleri yöntemle çarpıcı bir katkıda bulundu. Ünlü «polis yasaşı» tartışılırken yazdığı bir yazıya «Devlet Kavramı Polisi İçerir» (*Yeni Gündem*, 23, 1-15 Haziran 1985) başlığını koymuştu Belge. Ama yazının başlığı içeriğini doğru yansıtmıyordu. Belge için sorun Türkiye'deki «devlet felsefesi» idi, «devlet kavramına verilen içerikte yatıyor»du. Yani kavramın kendisinde içerilmiş değildi aslında baskı, polis vb. Türkiye'de ona böyle bir içerik verilmişti.

...Doğu Masallarına

Sol liberalizmin Türkiye tarihi üzerine geliştirdiği tezler başlı başına bir yazının konusu olacak kadar özgün ve çeşitli. Burada sadece bazı temel noktalara paragraf başlıkları biçiminde değinmekle yetinmek zorundayım.

• Türkiye toplumunun yüzlerce yıldır aynı toplumsal gücün (bürokrasinin) hakimiyetinde yaşadığı, devletin toplumsal ve iktisadi yaşamı Osmanlı'dan bu yana aynı biçimde etkilediği ve denetlediği, «Osmanlı-Türk» tarihinin temel olarak bir süreklilik çizgisinde geliştiği doğru değildir. Bu sorunu **Onbirinci Tez** dizisinin ilk kitabında ele aldığım için burada yeniden ayrıntıya girmiyorum.

• Süreklilik temasının bir uzantısı olarak, Türkiye'de kapitalist üretim tarzının ancak son yıllarda (örneğin 24 Ocak kararlarıyla birlikte) hakim hale geldiği, cumhuriyet devletinin kapitalizm-öncesi bir kalıntı olduğu ve gerek kapitalizmin, gerekse üretici güçlerin gelişimini engellediği iddiaları yanlıştır. Tersine, cumhuriyet devleti gerek kapitalizmin serpilip gelişmesinde, gerekse burjuva toplumunun kendinden önceki toplumun bağrından kopup çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Kuşkusuz, devletin bu ağırlıklı rolü, Türkiye'yi (ve ona benzer öteki kapitalist ülkeleri) Batı'nın erken burjuvalaşan toplumlarından farklı kılmaktadır. Ama işte sol liberal teorinin kavrayamadığı tam da budur: kapitalizme adımını geç atan toplumlarda geçiş sürecinin özgüllüğü.

• Ne var ki, devletin bu güçlü konumuna rağmen, Türkiye'de «herşeyin yukarıdan aşağıya geliştiği ve belirlendiği» iddiası ne tarihsel açıdan doğrudur, ne de günümüz için. Tarihsel olarak bakıldığında, Osmanlı toplumunda da, bütün toplumlarda olduğu gibi, sınıf mücadelesi çeşitli biçimlerde sürmüş, Anadolu, Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan itibaren sayısız isyan ve halk hareketiyle sarsılmıştır. Merkezî otorite her an istediğini buyurmak bir yana, çeşitli tarihsel kavşaklarda, çeşitli güçlerle ittifaka girmiş, tavizler vermiş, geri adımlar atmış ve toplumdaki gelen baskılar karşısında kendi işleyişine dahi yeni biçimler vermek zorunda kalmıştır. Osmanlı toplumunda merkezî devletin Avrupa feodalizmine bakarak daha güçlü olduğu hiç kimsenin tartışma konusu yapmadığı bir gerçektir. Bu farklılığın da Avrupa'da kapitalizmin gelişmesine çok daha uygun bir ortam yaratırken, Osmanlı'da bu gelişmenin önünde bir engel oluşturduğu doğrudur. Ama buradan bir hakim-i mutlak teorisine varmak oldukça büyük bir sıçramadır.

• Günümüz Türkiye'sine gelince: burada söz konusu iddianın nasıl şaşırtıcı boyutlara ulaşabildiğini görmek için M. Belge'ye kulak verelim önce:

«Bunu söyleye söyleye insanın dilinde tüy bitiyor, ama olay değişmediği için tekrarlamaktan başka çare de yok: Türkiye'de herşey bu arada dil, kültür, bilim dahi, merkezî politik otoritenin kararıyla yukarıdan aşağıya belirlenir.»³⁵

Bu satırları okuyan bir yabancı, Türkiye'yi sadece son beş yıldır değil, son yirmibeş yıldır üzerine ölü toprağı serpilmiş bir toplum gibi düşünecektir kaçınılmaz olarak. İşçilerin, gecekondu yoksullarının, memurların, öğrencilerin vb. 60'lı ve 70'li yılların önemli bir bölümünde, bir toplumsal canlılığın girdabında hareketlendiği hayalinden bile geçmeyecektir. Ve eğer hakkında herhangi birşey duymuşsa, 15 - 16 Haziran olaylarının da «devletlüler» tarafından kışkırtıldığı sanısına bile kapılabilecektir. Belge, 'dil, kültür, bilim' den de söz ettiğine göre, kendi kendimize şu soruyu da sormadan geçmemeliyiz: acaba arabesk de mi merkezî politik otoritenin bir «tezgâh»ıdır?

• Son olarak Türkiye'de sivil toplumun hiç gelişmemiş olduğu (ya da daha ender olarak söylendiği gibi çok cılız kaldığı) iddiasına değinmek istiyorum. Bu konuda kuşkusuz çok uzun tartışmalar yapılabilir. Türkiye insanının ne ölçüde sivil toplum (ya da aynı anlama gelmek üzere burjuva toplumu) bireyi olduğu çeşitli açılardan ele alınarak değerlendirilebilir. Ama birşey çok açıktır: Türkiye'de gerek bireyciliğin gelişimi açısından, gerek burjuva hukukunun yerleşmesi açısından, gerekse 'sivil toplum kurumları' olarak anılan toplum-İçi örgütlenmelerin oluşumu açısından sivil toplumun varolmadığını söylemek olanaksızdır. Bireycilik konusu bu kitapta başka bir yazıda ele alındığına göre, hukuk konusuna ise **Onbirinci Tez** dizisinin birinci kitabındaki yazımda değinmiş olduğuma göre, toplum-İçi örgütlenmeler konusunda bir-iki örnek vermekle yetineceğim.

1960'lı ve 70'li yıllarda, olumlu olumsuz yanlarıyla, Türkiye'de sendikacılık önemli bir atılım yapmıştır. Bu dönemde işçi sınıfı içinde sendikalaşma oranı (devlet memurlarına getirilen sendikalaşma yasağına rağmen) gelişmiş kapitalist ülkelerin büyük çoğunluğundan daha yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Üstelik, yeni sendikaların bir bölümü tam da toplumsal örgütlenmenin devletten bağımsızlaşmasını simgeler bu dönemde. (Bu da sol liberalizm açısından sivil toplumun gelişmesinin temel göstergesidir.) Sendikalar konusunun, Türkiye'de sol liberal teorinin tutarlılığı açısından nasıl dikenli bir alan olduğunu İ. Küçükömer bir yazısında çok iyi sergiliyor.³⁵

35) «Mutlak Bilgi Olamaz», *Yeni Gündem*, 20, 16-30 Nisan 1985, s. 3. Vurgu benim.

36) «Türkiye'de Sol...», a.g.m.

Sendikaların 'devlet sendikaları' olduğu yolunda kategorik bir önerme yaptıktan sonra, şunları ekliyor yazar: «Geçmişte karşıt görünüm vermiş sendikalar da vardı. Ama otoriter, bürokratik, anti-demokratik sendikalardı.» Olabilir. Ama bu sıfatların hiçbiri bu sendikaların 'devlet sendikaları' olduğunu ya da 'sivil toplum kurumları' olmadığını kanıtlamaz. Bu sayılan özellikler en gelişmiş demokrasiye (ve de sivil topluma) sahip kapitalist ülkelerin sendikalarında da yaygın olarak görülür. Nedenleri de işçi sınıfı içinde bürokratikleşme eğilimlerinden, Stalinizm'in ve sosyal demokrasinin siyasal geleneklerine kadar uzanır. Ne olursa olsun, bunların hiçbiri Türkiye'ye özgü şeyler değildir.

Öteki toplum-İçi örgütlenmelere dönersek, son dönemde *Yeni Gündem*'de yayınlanan bir araştırmanın bulgularına göre, Türkiye'deki dernek sayısı 1946'da yaklaşık 800'den 1980'de 54 bine yükselmiştir.³⁷ Bu derneklerin büyük çoğunluğunun 1980 öncesinde nasıl bir canlılık gösterdiği ise henüz belleklerden silinmemiştir. Meslek kuruluşların (barolar, tabip, mühendis, mimar odaları, esnaf dernekleri vb.) ise Türkiye'de birçok başka ülkeden bile daha güçlü ve etkin olduğu genellikle bilinen bir şeydir. Bu durumda Türkiye'de 'sivil toplum kurumları'nın oluşmamış olduğu önermesinden geriye ne kalıyor?

SONUÇ VE ÖTESİ

Buraya kadar söylenenleri özetlemek yararlı olacak. Sol liberalizm, tarihi ve günümüzü sivil toplum ve devletin karşıtlığından yola çıkarak kavramaya çalışır. Sivil toplum genellikle toplumdaki tüm yaratıcılığın, özgürleşmenin, demokratikleşmenin ve iktisadi gelişmenin kaynağı olarak görülür. Türkiye'ye uygulandığında, sol

37) İ. Ö. Kaboğlu, «Dernekler, Demokrasi ve Türkiye», *Yeni Gündem*, 30, 16-30 Eylül 1985, s. 22. Tabloyu eksik bırakmamak için Kaboğlu'nun, nüfusu az çok Türkiye'nin nüfusuna eşit olan Fransa'da bu sayının on katı dernek olduğunu bildirdiğini de ekleyeyim. Bu fark kuşkusuz çarpıcıdır ama Türkiye'de toplum içinde örgütlenmenin *daha zayıf* olduğunu gösterir sadece. Bu tür karşılaştırmalar yapılırken, Fransa ile Türkiye arasında kişi başına gelir, okuma yazma oranı, iş haftasının ve yıllık tatilin uzunluğu, fiili çalışma yaşamının uzunluğu, öğrenci nüfusunun toplam yaş grubuna oranı vb. birçok etkendeki farklılığın da göz önüne alınmasında yarar olduğu kanısındayım. Sonuç olarak: ben Türkiye'de toplum içindeki örgütlenmenin ileri kapitalist ülkeler kadar yaygın olduğunu söylemiyorum; kapitalist gelişmenin düzeyine göre küçümsenmeyecek bir ölçüde olduğunu söylüyorum.

liberal teori Doğu (ya da Türkiye) ile Batı arasında postüle ettiği temel bir karşıtlıktan hareket eder: Batı'da sivil toplum ve demokrasi gelişmiştir çünkü Batı tarihinin erken aşamalarından itibaren iktidar parçalanmıştır. Doğu'da ise merkezi otoritenin bölünmemişliği ve güçlülüğü sivil toplumun gelişmesini engellemiş, bu yüzden **günümüze kadar** Türkiye'de her şey 'yukarıdan aşağıya' belirlenmiştir.

Sol liberal teorinin eleştirel bir gözle incelenmesi, gerek genel teorik çerçevesinin, gerekse Türkiye konusundaki tezlerinin büyük sorunlarla malül olduğunu ortaya koymaktadır. İkincil eleştirileri bir yana bıraktığımız takdirde, bu sorunları şöyle özetlemek mümkün: genel teori açısından bakıldığında, sivil toplumu oluşturan sınıflar arasındaki mücadelenin göz önüne alınmaması, bir yandan, devletin sınıf hakimiyetinin bir dolayımı olduğunun perdelenmesine yol açarken, öte yandan, sivil toplumun kendisinin, özgürleşmenin kaynağı olmak bir yana, zaman zaman en gerici ilişkilerin ürettiği ve yeniden ürettiği bir toprak olabileceğinin görülmesine engel olur. Özel olarak da, sivil toplum (ve üzerinde yükseldiği piyasa ekonomisi) demokrasinin ne kaynağıdır, ne de olmazsa olmaz koşulu. Demokrasinin kaynağı, sol liberal teoride arka plana itilmiş bulunan sınıf mücadelesidir. Üstelik, sivil toplumun en olgun ideolojik savunusunu oluşturan geleneksel (sağ) liberalizmin bireycilik ilkesi, belirli koşullar altında, hem demokrasiyle, hem de işçi sendikalarıyla çelişkiye girebilir.

Türkiye'de geliştirilen tezler açısından bakıldığında, Doğu'da ve Batı'da sivil toplum/devlet ilişkilerinin anahtarının, bu coğrafi alanlarda tarihin kökeninde varolan bazı özgüllüklere dayanılarak açıklanması, bir yandan, yöntemsel açıdan sakattır çünkü temelde tarih-dışı bir sürekliliğe dayanır; bir yandan da, Batı'nın türdeşliğini varsaydığı için tarihsel gerçeklikle ampirik olarak çelişir. Sol liberal teorinin Batı demokrasisi konusundaki görüşleri de büyük ölçüde hayalciidir. Son olarak, sol liberalizmin Türkiye'de tarihsel gelişme konusundaki iddiaları teorik bakımdan az gelişmiş ülkelerde kapitalizme geçişin özgüllüğünü kavrayamadığı gibi, günümüze ilişkin somut gözlemler tarafından da yanlışlanmaktadır.

Şimdi bütün bunları bir kenara bırakmak ve başka bir soruya cevap arayarak sonuçlandırmak istiyorum tartışmayı. Marksist bir açıdan bakıldığında sol-liberalizmin anlamı nedir? Bu yeni ideolojinin önerdiği gelecek, tarihsel maddeciliğin geniş ufkunun pence-resinden bakıldığında nereye yerleşmektedir? Bir de sol için liberal olmak ne demektir?

Bu sorunun cevabını araştırmadan önce bir saptama yapmak gerekiyor. Sol liberalizm, Türkiye'de solun acil gündeminde bulunan demokratik haklar mücadelesinin teorileştirilmesi değildir. Sol liberalizmin eleştirisi de bu mücadeleyi önemsememek anlamına gelmez. Bunu belirtmek gerekli çünkü sol liberaller kendilerine yöneltilen eleştirilere bu tür bir refleksle karşılık veriyorlar. Örneğin A. Köymen'e göre, sol liberalizme yöneltilen eleştirilerin ardından, sosyalistlerin «burjuva demokrasisi gibi geri bir tarihi kategoriye» savunmaması gerektiği önyargısı yatıyor.³⁸ Oysa Köymen burjuva demokrasisinin önemsenmesi gerektiği kanısındadır.

Elbette geçmişte Türkiye'de burjuvazinin bütün hakimiyet biçimlerini birbirine indirgeyerek burjuva demokrasisini bir 'uyutmaca' gibi gören ultra sol yaklaşımlar olmuştur. Ama bunların reddilmesi için sol liberalizmin tezlerine katılmak hiç de gerekli değildir. Köymen'in çok anti-demokratik bulduğu anti-Bernstein'cı gelenek, burjuva demokrasisinin kurumlarının emekçilerin mücadelesi açısından çok önemli olduğunu sayısız bağlamda tekrar tekrar belirtmiş, hatta burjuva demokrasisinin geleceğin demokrasisi için iyi bir okul olduğu gerçeğinin bile altını çizmiştir. Dolayısıyla sorun burjuva demokrasisinin önemsenip önemsenmemesiyle değil, hangi bakışaçısından önemseneyeceği ile ilgilidir. Yani sol liberal olmanın anlamı demokrasiyi savunmanın önemini kavramak değildir. Öyleyse nedir?

Paradoksal görünebilecek bir önermeyle başlamak istiyorum: geniş bir tarihsel ufuk çerçevesinde düşünüldüğünde, liberal bir sosyalizm anlayışının anlamı, herşeyden önce, devletin varlığı ile uzlaşmayı kabul etmektir. Devleti bütün geriliklerin ve baskıların kaynağı gibi gören bir akım için böyle birşey söylenmesi yadırganabilir. Açıklamaya çalışayım.

Yeni bir toplum kurmayı hedefleyen öteki sol ideolojiler, en başta da tarihsel maddecilik, devletin olmadığı bir dünyayı oluşturmayı amaçlıyorlardı. Bunun nedeni, devletin, ne tür bir devlet olursa olsun, bir sınıf hakimiyetinin, dolayısıyla da baskının, tahakkümün vb. ifadesi olmasıydı. Ama sadece bununla da sınırlı değildi sorun. Mandel'in deyişiyle,

«Marx'ın devlet teorisinin başlangıç noktası devlet ile toplum arasında yaptığı temel ayrımı; bir başka deyişle, devlet tarafından yerine getirilen işlevlerin bir toplumun üyelerinin kitlesinden ayrılmış olan bir cihaza devredilmesinin hiç de zorunlu olmadığı, bu durumun sa-

38) A. Köymen, «Radikal Solun Gerekliği», a.g.m.

dece, özgül ve tarihsel olarak belirlenmiş koşullar altında ortaya çıktığının kavranması.»³⁹

Ortak işlerin toplumun dışında bir kerteğe, bir cihaza aktarılması, bu cihazın biçiminden bağımsız olarak, bir yabancılaştırmayı temsil eder kısacası. Toplumun kendi gücünün, kendisi dışındaki bir cihazda cisimleşmiş olarak yeniden toplumun karşısına çıkması anlamında bir yabancılaştırma bu. Verilmiş tarihsel koşulların (sınıflı toplumların) bir ürünü olan bu yabancılaştırma, bu koşulların değiştirilmesi sonucunda yavaş yavaş ortadan kalkacaktır.

Sol liberalizm bu konumdan çok uzak düşüyor. Daha önceki sosyalistler devletin 'eriyip gitmesini' savunurken, onlar tam tersine devlet ile sivil toplum arasındaki ayrışmanın büyümesini istiyorlar. Bütün hedef sivil toplumun güçlendirilmesi, devletin yetkilerinin ise sınırlandırılması. Ama sadece sınırlandırılması. Devletin varlığı kendi içinde bir sorun olmuyor sol liberalizme.

«Bizim için, sosyalizm devlet ile toplum arasındaki bölünmeyi derinleştirmeyi içerir... devlet ile sivil toplumun ayrılması her demokratik toplumsal ve siyasal düzenin kalıcı bir özelliği olmalıdır...»⁴⁰

Böylece, «Sezar'ın hakkını Sezar'a» bırakmaya hazır sol liberaller. (Türkiye'de «Tanrı'nın hakkı da Tanrı'ya» bırakıldığına göre bize ne kalacak, o biraz meçhul!) Bu yönüyle, sol için liberal olmanın anlamı, devletin temsil ettiği hakimiyet ve yabancılaştırmaya razı olmak, boyun eğmek.

Ama sadece devletin temsil ettiği yabancılaştırmaya değil. Çünkü, sol liberalizmin iddialarının aksine, yabancılaştırmanın esas kaynağı sivil toplumun kendisi içinde. Devletin varlığının yanısıra, meta fetişizmi ile, anarşik gelişimi ile, boğaz boğaza rekabeti ile, dogayı hallaç pamuğu gibi atan hoyrat gelişimi ile piyasanın temsil ettiği yabancılaştırmaya da evet diyor sol liberalizm. Piyasanın (meta üretiminin) insan toplumunun maddi yeniden üretimini, bütün insanların iradesinden bağımsız, denetlenemeyen, her üreticiyi kör güçlerin insafına terkeden, kısacası insanı kendi üretici gücüne yabancılaştıran bir sisteme tutsak kıldığını göremiyor. Özgürce birleşmiş üreticilerin hep birlikte bilinçli biçimde planladıkları bir toplumsal üretim yerine, «herkesin herkese karşı savaşı»nı tercih ediyor. Yani toplum içinde de yabancılaştırmayı benimsiyor.

Bir anlamı daah var soldan liberal olmanın. Herşeyin devlet tarafından yukarıdan aşağıya belirlendiğini söylemek ve hele bunu

39) *Late Capitalism*, New Left Books, Londra, 1975, s. 474. Vurgu benim.

40) D. Held/J. Keane, «In a Fit State», a.g.m., s. 37 ve 38.

1985'de, Türkiye 60'lı ve 70'li yılları yaşadıkdan sonra söylemek, o yıllar boyunca toplumu saran hareketliliği ve canlılığı unutmak demek. Bir de bu hareketliliğin tekrarlanabileceği konusunda bir inançsızlığın, bir umutsuzluğun dile getirilmesi demek. Üstelik, herşeyin yukarıdan aşağıya belirlenmesine bir çare olarak sivil toplumun bütününün omuz omuza mücadele vermesini beklemek, hayalciliğin yanısıra bir umutsuzluğun ifadesi tam anlamıyla. Kıscası, son tahlilde, sol liberalizm emekçi sınıfların örgütlenme ve mücadele kapasitesine bir güvensizliğin teorisi. Emekçi sınıfların saflarında geliştiği ölçüde de kendi öz güçlerine bir yabancılaşmanın ifadesi.

Öyleyse, sol liberalizmin gerçek eleştirisi bu güçlerin kendini yeniden ortaya koymasından geçiyor.

Iktisat Politikası Alternatifleri, Bölüşüm İlişkileri ve Sol *

Korkut BORATAV

— I —

İktisat politikası alternatifleri üzerindeki görüş farklılıkları her zaman ideolojik tavırlarla ve değer yargılarıyla yüklü olmuştur, ama bu, birbirinden ayrılan görüşlerin, politik iktisatın bir sosyal bilim olarak evrimine ve hattâ doğuşuna katkıda bulunmasını önlememiştir. Gerçekten, temsil ettikleri çıkarları açıkça ifade etmekten rahatsızlık duymayan ilk iktisatçıların, esas olarak, iktisat politikası konuları üzerinde duran deneme yazarları oldukları hatırlanmalıdır.

Bununla beraber, işaret edilmesi gerekir ki, iktisat politikası alternatiflerinin belli yanlarının, özellikle etkinlik ve büyüme üzerindeki etkilerinin araştırılması, ideolojiden arınmış bir görünüm alabilir, genellikle de böyle bir görünüm alır. Alternatif politika modelleri, yandaşları tarafından sık sık, milli gelirin düzeyi ya da onun unsurları üzerindeki etkileri bakımından değerlendirilir, karşılaştırılır ve savunulur. Bu durumda tartışma, saf bilimsellik kisvesi altında sürdürülür ve tartışmanın «tarafsız» izleyicilerinin, belli bir alternatifin üstünlüğü konusunda sadece, kanıtın güçlülüğü ile ikna edilebileceği düşünülebilir. Böyle bir yaklaşım, doğal olarak, alınan ideolojik tavırları ortadan kaldırmaz.

Türkiye'deki, özellikle 24 Ocak 1980'de benimsenen ortodoks (ve IMF-destekli) istikrar programını izleyen iktisat politikası tartış-

(*) Bu yazı Paris'te yayımlanmakta olan *Equipe de recherches sur la Turquie* başlıklı bültenin 3. sayısında yer alacak olan metnin Türkçesidir.